

DE NEDERLANDSE VREDESRAAD 1949-1969

Een vredesbeweging als transmissieriem*

Meine Luimstra

Toen de CPN eind 1983 een brochure uitgaf ter gelegenheid van de vredesdemonstratie op 29 oktober te Den Haag, werd daarin ook teruggeblikt naar het verleden. Want ook eerder waren mensen al bereid geweest van hun vredesgezindheid blijkt te geven. Zo ontwaarde de schrijver van de brochure reeds in de jaren '50 massale acties, gericht tegen de atoombom. Hij gaf nog een aantal voorbeelden: zogeheten Volkeltochten in de jaren '60 en een "groot nationaal vredescongres" onder het motto 'Nederland atoomvrij' in 1962. Daarbij hadden deze mensen, die hun eigen hart en verstand volgden, steeds de CPN aan hun zijde gevonden, "... vanaf het begin als enige politieke partij (...) verklaard tegenstander van atoomwapens".(1) De lezer van de brochure overvalt een lichte verwondering: communisten waren in het verleden toch de felste verdedigers van de Sowjet-Unie, één van de grootste nucleaire mogendheden? Zou de CPN dan op dit punt onberoerd zijn gebleven door de koude oorlog? Wie weet dat de genoemde acties op het conto geschreven kunnen worden van de uit de CPN voortgekomen vredesbeweging, de Nederlandse Vredesraad, én dat deze Raad lange tijd verketterd werd als 'communistische mantelorganisatie', vermoedt hier met een onverwerkt stuk verleden van de partij van doen te hebben. Want dit laatste aspect komt in CPN-geschriften over oorlog en vrede nergens aan de orde, terwijl de manier waarop communisten met vredesacties zijn omgegaan wél voor een deel de verhouding van de partij tot de rest van de linkse beweging in ons land bepaald heeft.

Niet alleen op dit terrein overigens hebben CPN-ers gebruik gemaakt van het mantelorganisatiemodel. De Jonge beschrijft in zijn recente politieke herinneringen hoe ook de Amsterdamse studentenorganisatie 'Pericles' en de 'Vereniging Nederland - USSR' in dit schema pasten. De eerste was opgezet als "massaorganisatie", maar onderging door de communistenhaat van de koude oorlog al snel een leegloop van niet-partijgangers; de tweede werd vanaf het begin als mantelorganisatie opgezet.(2) De lijst met voorbeelden zou zonder veel moeite aan te vullen zijn.

Zoals gezegd, de CPN heeft haar activiteiten in de Nederlandse Vredesraad - die bestond van 1949 tot 1969 - op geheel eigen manier aangepakt. Onvermijdelijk versterkte zo iets het beeld van communisten als stiekeme wroeters die gestaag bezig zijn de samenleving te ondermijnen. De term 'mantelorganisatie' is dan ook niet voor niets beladen. Maar: wat wás die geheel eigen manier nu eigenlijk? Met andere woorden: waarom werd met mantelorganisaties gewerkt en hoe zaten die in elkaar? Welke kenmerken ervan zijn bij de Vredesraad - de belichaming van het communistische vredesstreven in Nederland - aan te wijzen? Hoe is het de Raad in de praktijk vergaan? En niet in de laatste plaats: is het zinvol geweest vredesacties op een dergelijke manier aan te pakken?

de achtergronden van mantelorganisaties

Als de CPN in het verleden ergens van overtuigd is geweest, dan is het wel van het feit dat zij een voorhoede vormde. Immers: had Lenin niet beweerd dat de communistische partij de eer te beurt viel leiding te geven aan de sluimerende krachten der bevrijding en schreef Stalin niet dat de partij de arbeidersklasse vooruit moest zijn?(3) Dat de voorhoede daarbij de massa moest zien mee te krijgen hadden beide communistische voormannen ook reeds benadrukt. Volgens Lenin moest de partij zich hecht verbonden weten met de arbeidersklasse en de volksmassa's; er diende een transmissie, een overdracht, te zijn van haar koersbepalingen naar deze 'lagere' regionen.(4) Stalin doelde hierop toen hij schreef dat een taak van de partij moest zijn...

"... alle mogelijke partijloze organisaties van de arbeidersklasse om te zetten in hulporganen en transmissieriemmen, die haar met de klasse verbinden."(5)

Deze hulporganen en transmissieriemmen waren in de praktijk de mantelorganisaties.

In een uitgebreide studie over het communisme merkt de Amerikaanse socioloog Selznick op dat uit de leninistische voorhoedenotie een aantal strategische principes voortvloeit. Hij onderscheidt er vier. Het belangrijkste uitgangspunt is het vinden van ingangen om de massa te bereiken of - in een ongunstiger situatie - het tegengaan van isolement. Vervolgens richten de communistische partijen zich op het uitschakelen van concurrenten; groepen en partijen wier achterban zich in de zelfde sociale lagen bevindt

als die waar men zelf zijn aanhang uit recruteert. Ook wordt gestreefd naar legitimiteit. Met het oog op de publieke opinie - en dus op de massa - is het belangrijk aanvaard te worden als respectabel deel van het politieke krachtenveld. Het laatste principe is dat van de mobilisering, erop gericht gedeeltelijke betrokkenheid bij een kwestie om te zetten in totale deelname.(6) Bij hun werk in mantelorganisaties speelde voor communisten het eerste punt de grootste rol, maar ook de andere drie werden niet veronachtzaamd.

Dezelfde Selznick signaleert een historische ontwikkeling in de identiteit van mantelorganisaties. Aanvankelijk, aan het begin van de jaren '20, werden zij opgericht met het doel sympathiserende niet-partijleden toch politiek nuttig te maken en ze eventueel zelfs over de streep te trekken. Het lidmaatschap van een mantelorganisatie viel dus te beschouwen als een soort tussenstap. Deze had een duidelijke ideologische achtergrond, de leden identificeerden zich informeel met de partij en werden niet misleid. Gaandeweg echter kwam men tot het inzicht dat van een mantelorganisatie meer profijt viel te trekken. Want mensen kunnen politiek ook bruikbaar zijn zonder dat er van ideologische verbondenheid sprake is. Zo kwam men ertoe om vereniging na te streven op grond van wat Selznick omschrijft als "... bread and butter issues". Wel was steeds de organisatorische band tussen partij en mantelorganisatie openlijk waarneembaar. In deze ontwikkeling, die begin jaren '30 haar definitieve beslag kreeg, speelde Wilhelm Münzenberg een doorslaggevende rol. Hij was hoofd van het Westelijk Bureau van de propaganda-afdeling van de Communistische Internationale (Comintern). Meer dan wie ook heeft hij het mantelorganisatiemodel in de praktijk ontwikkeld.

Het zevende Comintern-congres in 1935, waarop werd besloten tot de bekende volksfrontpolitiek, leverde in deze aangelegenheid een koerswijziging op. Tegen die tijd was het inzicht gegroeid dat mantelorganisaties nog meer uitstraling zouden krijgen als hun relaties tot de partij niet in de schijnwerpers der belangstelling zouden staan. Met andere woorden: de partijcontrole diende nu in het geheim plaats te vinden. De communisten die de organisatie in kwestie leidden, moesten zich niet als zodanig presenteren en moesten een zekere afstand bewaren ten opzichte van de partij. Voordeel was dat niet-communisten minder aarzelingen hoefden te overwinnen alvorens zich met zo'n organisatie in te laten. Vanzelfsprekend kwam dit van pas bij de op samenwerking tegen het fascisme gerichte volks-

frontpolitiek. Na 1935 werden mantelorganisaties op een misleidende manier gebruikt volgens Selznick, in de koude oorlogsjaren zou dit zo blijven.(7) Zijns inziens bood deze manier van doen verschillende voordelen. Niet alleen werden meer mensen bereikt, maar ook kon soepel opgetreden worden; onontbeerlijk naarmate de communistische partijen meer en meer als pressiegroepen ten gunste van de Sowjet-Unie gingen fungeren. Daarnaast bood het de mogelijkheid effectieve netwerken op te zetten. Vanuit een bestaande mantelorganisatie kon een nieuwe voortkomen die zich op een verdergelegen doel richtte. Er kon bijvoorbeeld - en de Vredesraad heeft die mogelijkheid vaak toegepast - een comité worden opgericht met een beperktere doelstelling, waarin mensen uit één of meer mantelorganisaties zitting hadden. Zo ontstond een gedisciplineerd - want geleid door communisten - partijloos organisatorisch netwerk, mobiliseerbaar voor een verenigde aanval op een specifiek doel.(8)

De oprichting van de Vredesraad week niet af van wat Selznick omschrijft als de gebruikelijke gang van zaken bij dergelijke aangelegenheden. De algemene procedure is volgens hem als volgt. Om te beginnen roept een betrouwbare groep mensen, waartoe misschien enkele partijleden behoren, op tot de vorming van een nieuwe organisatie. Dit comité stelt met goedkeuring van de partij een voorlopig programma op. Vervolgens wordt een grotere groep gezocht, die het initiatief wil ondersteunen. Een eveneens voorlopige secretaris, doorgaans een partijlid, wordt aangesteld en men zoekt naar een prominent figuur voor de voorzittersfunctie - dus als 'boegbeeld'. Als dit allemaal gelukt is krijgen het programma en de secretaris zonder diepgaande discussie een definitieve status. De rol van de laatste stijgt in een mantelorganisatie uit boven die van neutraal administrateur. Een dergelijke figuur is veeleer beleidsbepaler; hij heeft de beschikking over de pers en waakt tegen mogelijke oppositie.(9)

Om aan de weg te kunnen timmeren dient de mantelorganisatie niet slechts de massa te bereiken, maar die evenzeer te overtuigen van de juistheid van haar koers. Daarbij moet zwaar geleund worden op technieken van agitatie en propaganda.(10) Ook het vredeswerk van de Nederlandse communisten vertoonde hiervan de sporen. Zo was het blad van de Vredesraad, kernachtig *Vrede* genaamd, opgezet als een eenvoudig, leesbaar propagandaorgaan. Het moest met pakkende titels en korte teksten de lezers aanspreken en natuurlijk overtuigen van de juistheid van zijn stellingname. Colportage met *Vrede* vormde dan ook een gewichtige activiteit.

de eerste schreden

De Nederlandse Vredesraad (in het vervolg ook wel de Raad genoemd) heeft in de twintig jaar van zijn bestaan zowel het diepe dal van de koude oorlog als hoogtijdagen van de ontspanning meegemaakt. Dat internationale klimaat heeft de Raad niet onberoerd gelaten, zoals nog zal blijken. Reeds de feitelijke oorsprong van deze vredesbeweging moet buiten ons land gezocht worden. Die ligt namelijk in Polen; in oktober 1948 organiseerde een lid van het Politbureau van de Poolse partij een vredescongres, bedoeld voor progressieve intellectuelen en kunstenaars. Als plaats van samenkomst werd Wroclaw gekozen. Naast de Nederlandse delegatie waren er vertegenwoordigers uit nog 44 landen aanwezig. Hoewel uit ons land een aantal niet-communisten was meegegaan, onder wie de socioloog Wim Wertheim en de eindredakteur van de *Groene Amsterdammer* Sam Davids, was het merendeel van de Nederlandse delegatie toch communist. Zo kon men in Wroclaw de beeldhouwer Leo Braat, de schrijver Theun de Vries en het Eerste Kamerlid Joop van Santen tegenkomen. (11) Weliswaar werd in een slotmanifest "... een handvol zelfzuchtige mannen uit Amerika en Europa" als grootste bedreiging voor de wereldvrede genoemd, op aandrang van de Westeuropese delegatie sprak het zich óók uit voor onderlinge contacten tussen Amerikanen en Russen. Desondanks barstte in Nederland een storm van kritiek los - de koude oorlog woedde hier al enige tijd! (12)

'Wroclaw' werd besloten met een oproep nationale culturele congressen te beleggen en vredescomités op te richten. Het volgende jaar, 1949, zou men in Parijs weer bijeen komen. Ook in ons land kwam een beweging van de grond. Een aantal communisten, onder wie het lid van het Algemeen Nederlands Jeugdverbond (ANJV) Markus Bakker, *Waarheid*-redacteur Wim Klinkenberg en de hoboïst Haakon Stotijn, ging adhesie zoeken voor het vervolgcongres. Zij deden hun best buiten de rijen van de CPN te werven, want alleen communisten, "... daar hadden we natuurlijk niet zo'n belang bij". (13)

Zo hielden dan wat inmiddels 'voorstanders van de vrede' - en internationale 'partisans de la paix' - genoemd werden in april 1949 te Parijs hun eerste Wereldvredecongres. Uit maar liefst 72 landen waren vertegenwoordigers aanwezig. Picasso's vredesduif diende als symbool. Een 'Wereldcomité voor de Vrede' werd gekozen; voor Nederland nam onder andere Bakker zitting. Volgens een resolutie moest dit comité samenzweringen tegen de vrede door de oorlogshitsers ontmaskeren. Dat hier op de Amerikanen werd gedoeld behoeft

geen toelichting. Ook in het slotmanifest klonk een vergeleken bij Wroclaw zeer felle anti-Amerikaanse toon door.(14)

Voor de Nederlandse niet-communistische delegatieleden moet dit een teleurstellend congres geweest zijn. Willy Pos, één van hen, zei hierover later:

"Ik en ik niet alleen was er naar toe gegaan, geschraagd door de samenwerkingsgedachte, maar het bleek een volkomen communistische aangelegenheid te zijn; geen enkele relativering werd meer toegestaan."(15)

Intussen was de groep rond Stotijn en Bakker - door de laatste door het Dageelijks Bestuur van de CPN belast met de opbouw van de nieuwe vredesbeweging in ons land - begonnen aan pogingen het geheel organisatorisch wat ruggegraat te geven. In Parijs was men overeen gekomen 2 oktober 1949 te vieren als een 'werelddag van de vrede'; nu werd getracht zo breed mogelijk samengestelde plaatselijke comitees ter voorbereiding van deze dag en latere acties van de grond te krijgen. Afdelingen van CPN, ANJV, Eenheids Vak Centrale (EVC) en Nederlandse Vrouwen Beweging (NVB) dienden hiertoe de aanzet te geven.(16) In verschillende steden ontstonden plaatselijke, wijk- en bedrijfscomités. Het is moeilijk een beeld te krijgen van deze comités, die in de opzet van de Vredesraad steeds een plaats zouden behouden. Aannemelijk is dat hun activiteiten afhankelijk waren van de mate waarin de CPN-afdelingen vredesacties organiseerden.

Op de Wereldvredesdag in oktober 1949 kwam het in een aantal plaatsen tot demonstraties en manifestaties. Op het Amsterdamse IJscIubterrein waren tienduizenden mensen aanwezig, maar geen der niet-communistische Wroclaw- of Parijsgangers wilde als spreker optreden.(17) Overigens kon het in dezelfde maand eveneens door communisten georganiseerde congres 'Onderwijs en Vrede' op iets meer krediet rekenen.(18)

Het volgende jaar besloot de nieuwe vredesbeweging - men noemde zich inmiddels Nederlandse Vredesraad(19) - actie te voeren tegen het lossen van Amerikaanse wapens in Rotterdam. In een oproep van het voor dit doel geschapen Haven Vredescomité heette het: "Wij willen geen wapens, maar loonsverhoging. Wij willen geen kanonnen, maar boter!" Woordvoerder Piet Barendregt waarschuwde dat havenarbeiders geen pacifisten zijn.(20) De CPN gooide haar volle gewicht in de schaal. Organisaties als NVB, ANJV en EVC betuigden om het hardst adhesie, in allerlei bedrijfssectoren trachtte men steunacties te organiseren. In mei 1950 vonden botsingen plaats tussen weigerende havenarbeiders en de politie. Massaal konden de acties niet worden: Partij van de Arbeid (PvdA) en Nederlands Verbond van Vakver-

illustratie uit *Vrede* van 25 februari 1950: arbeidersverzet tegen Amerikaanse wapenzendingen

enigingen (NVV) keerden zich er met grote felheid tegen.(21)

Wel tonen deze acties aan dat de Vredesraad op dat moment al over enige ruggespraak beschikte. Men was er bovendien in geslaagd ook niet-communisten bij de Raad te betrekken. Volgens Louis Boss, zelf zo iemand, vormden zij in 1949 wel driekwart van het geheel, hoewel het organisatiewerk meestal door communisten gedaan werd. Motieven voor niet-partijleden lijken vooral geweest te zijn de verzetsreputatie van de CPN en het feit dat de partij in staat was massa's te mobiliseren.(22)

Voorzitter van de Vredesraad werd J. Horsmeyer. Na verloop van tijd ontstond uit de Raad - volgens Bakker feitelijk niet veel meer dan een aanbevelingscomité - een Werkcomité dat dan ook het eigenlijke werk ging doen. Aanvulling geschiedde door coöptatie. Ook niet-communisten als Boas en Horsmeyer maakten er deel van uit. Stotijn, formeel de secretaris, bleek in de praktijk te druk bezet, zodat Bakker tot 1953 een centrale rol speelde. Het Werkcomité stippelde zijn beleid uit analoog aan dat van de Wereld Vredesraad, de uit het Parijse congres voortgekomen en bij de Russische buitenlandse politiek aansluitende internationale vredesbeweging. Markus Bakker was eveneens de man die namens ons land zitting had in de Wereld Vredesraad.(23)

De Vredesraad is in de Nederlandse vredesbeweging niet bepaald met open armen ontvangen. Voorzitter J.B.Th. Hugenholtz van de Algemene Nederlandse Vredesactie (ANVA, de organisatie van humanistisch geïnspireerde antimilitaristen) sprak voor velen toen hij de Vredesraad afwees. Immers: met zijn mantelorganisatietactiek zou de Raad "... in werkelijkheid volgelingen voor de communistische partij trachten te kweken".(24) De manier waarop Horsmeyer die kritiek pareerde deed de zaak niet veel goed. In een toespraak stelde hij:

"De Nederlandse Vredesraad staat niet alleen formeel doch ook in feite los van de Kominform, los van elke politieke partij, religieuze stroming of speciaal-economische beweging."

Hoewel daar formeel iets voor te zeggen viel - de communistische internationale had pas in november 1949, dus een half jaar na het Parijse congres, de vredesstrijd als centrale taak van de communistische beweging gedefinieerd(25) en er was geen officiële bestuurlijke verhouding tot de CPN - is het duidelijk dat zijn opmerking feitelijk geen hout snijdt. Alleen al de sleutelpositie van Markus Bakker logenstrafte dit. Ook zal niet iedereen de keuze die Horsmeyer zag in de internationale verhoudingen zo gevoeld hebben:

"... in het Westen stelselmatige propaganda voor de oorlogsvoorbereidingen (...), in het Oosten stelselmatige propaganda voor de Vrede."

En als vredesbeweging was de Raad nu eenmaal op vrede gericht...(26)

groeiend isolement

De deelname in 1950 van de Vredesraad aan een internationale actie rondom de zogeheten 'Oproep van Stockholm', gelanceerd door de Wereld Vredesraad, was tamelijk succesvol. De Amerikaanse ambassade in Den Haag voelde zich zelfs verplicht een brochure met tegenpropaganda uit te geven.(27) Er werden handtekeningen verzameld - de Vredesraad zou deze actievorm nog vele malen toepassen - onder een oproep tot verbod van de atoombom. De regering die dit "... afschuwelijke massale vernietigingswapen" het eerst zou gebruiken werd door de ondertekenaars als oorlogsmisdadiger beschouwd. De politieke angel hierbij bleek uit de overweging in *Vrede* dat

"... het grootste gevaar voor een oorlog ligt in het feit dat enkele Amerikaanse militaristen al hun hoop hebben gesteld op een koortsachtige bewapening en op de kans om als eersten met de atoombom te velde te kunnen trekken tegen de Sowjet-Unie."(28)

Of elke ondertekenaar dat erin heeft gelezen is een andere zaak.

In veel steden en dorpen werden intensieve huis aan huis-acties gehouden. *Vrede* maakte zoveel mogelijk propaganda. Wekelijks werden handtekeningen gepubliceerd; in totaal al snel honderdduizenden. Van overzichtslijsten met een geografische verdeling valt zonder moeite af te lezen dat het resultaat samenhang met de sterkte van de CPN in de betreffende regio. Op een raamvignet drong een kleine baby op verbod van de atoombom aan; boven z'n hoofd hing een vervaarlijk grote uitvoering van het wapen.(29)

De Vredesraad verzamelde een half miljoen handtekeningen. Het jaar daarop, in 1951, evenaarde men dit aantal. Toen wijdde de Raad zijn krachten aan een weer van de Wereld Vredesraad uitgegane petitie voor een vredesverdrag tussen de Grote Vijf: Verenigde Staten, Sowjet-Unie, China, Frankrijk en Groot-Brittannië. Het verloop van deze campagne was vergelijkbaar met die rond 'Stockholm'.

De Vredesraad deed al bij deze eerste grootschalige acties zijn best met name het christelijk antimilitaristische 'Kerk en Vrede' erbij te betrekken. In een reactie van een lid van deze beweging, Henk Lankhorst, kwam echter een zeer wezenlijk verschil van inzicht aan het licht. De comités richtten

zich volgens hem op een oppervlakkige manier tot de massa, terwijl anti-militaristen meer verwachtten van persoonlijke, gewetensvolle daden.(30) Al was hier dan sprake van een fundamentele kloof, Vredesraadlid Hugo van Dalen legde zich er niet bij neer. Deze hervormde predikant uit het Zeeuwse Colijnsplaat was op zijn minst een opmerkelijke figuur. Hij moet een fantastisch spreker geweest zijn die zalen, gevuld met niet bepaald kerkelijk gezinde communisten, binnen vijf minuten aan zijn voeten kon krijgen. Hij was een geschikte figuur voor een uitgestoken hand naar 'Kerk en Vrede'. In *De Waarheid* liet hij een oproep uitgaan naar zijn geloofsgenoten: gezamenlijk moest men actief zijn om de vrede te bewaren. De communistische inspiratie van de Vredesraad hoefde daarbij geen beletsel te zijn.(31) Dat de aangesprokenen daar zelf anders over dachten bleek weldra. Na hernieuwde aandrang kwam het op 19 november 1951 tot een gesprek tussen delegaties van beide vredesbewegingen. Tekenend voor de situatie was dat volgens *Vrede* de bespreking een prettig verloop had gehad, terwijl 'Kerk en Vrede'-lid Hannes de Graaf juist klaagde dat op vragen van zijn organisatie (bijvoorbeeld naar de bereidheid van de Vredesraad de mogelijkheden voor dienstweigering in het oostblok trachten te vergroten) nauwelijks was ingegaan. Dat waren detailpunten die later besproken konden worden, "... maar eerst moeten we met de Vredesraad op de wijze van het pact van vijf de oorlog voorkomen". De Graaf merkt hierover nu op: "De Vredesraad wilde graag dat wij met hen meededen, maar ze wilden op geen enkel punt met ons meedoen".(32) Men achtte verdere gesprekken dan ook niet zinvol. Dit mislukte streven naar samenwerking geeft goed aan in welke positie de Vredesraad zich bevond. In deze jaren woedde de oorlog in Korea, één van de diepgaande conflicten uit de koude oorlog. Evenals de CPN koos de Vredesraad in deze kwestie voor de Sowjet-Unie en zag hij zijn aanhang slinken.(33) De voortdurende nadruk op de vredelievendheid van de Russen moest daar in het gegeven politieke klimaat wel toe leiden. Intensieve colportage met *Vrede* kon daar evenmin iets aan veranderen als de uitgave van enige vlot leesbare brochures, zoals Stotijns *Redt de cultuur!* Uit *Vrede* valt op te maken dat de actieve aanhang van de beweging begin 1952 in overgrote meerderheid communistisch was.(34)

In februari 1953 zou het betrekkelijke isolement waarin de Raad verkeerde, nog aanzienlijk versterkt worden. De reactie van de CPN op de watersnoodramp in Zeeland die maand mag gerekend worden tot de dieptepunten in wat wel is omschreven als het "kleinzielig sektarisme" van de partij in die jaren.(35)

Op de dag nadat de dijken met rampzalige gevolgen waren doorgebroken had de EVC juist een loondemonstratie voorbereid in Den Haag. Die moest en zou doorgaan, vertelt het voormalige partijlid Friedl Baruch:

"En zo trok die ochtend dus een door de woedende elementen geteisterde, treurige stoet door de buitenwijken van de residentie - die met zijn spandoeken waarop hogere lonen geëist werden, op de Hagnaars, die achter hun gesloten ramen naar de radio zaten te luisteren, wel de indruk van een stel bezeten krankzinnigen moest maken. De schrijver schaamt zich nog als hij er aan denkt."(36)

Communisten deden wel mee aan het reddingswerk, maar dan alleen in de eigen 'volkshulpcomité's'. Deze houding werkte er hard aan mee de leegloop van de partij te versnellen.

De Vredesraad nu stelde zich al even sectarisch op. In een eerste reactie werd gewezen op het feit dat ons land reeds jarenlang zijn echte vijand - het water - had verwaarloosd ten gunste van een denkbeeldige tegenstander - de Sowjet-Unie - van wie de agressieve bedoelingen schromelijk overdreven werden. De Nederlandse politiek zou op een nieuwe oorlog ingesteld zijn. Evenals de CPN had de Vredesraad kritiek op de Amerikanen. Achter hun hulp zat

"... de politieke angel van sympathieverwekking voor een land dat anderzijds Duitsers ons land laat binnenkomen (...) en ons laat doodbloeden aan uitgaven die beter aan goede dijken hadden kunnen besteed worden."(37)

Uit *Vrede* valt op te maken dat ook in deze kringen de hulp geboden werd in het kader van de juistgenoemde volkshulpcomité's, dus losstaand van andere reddingsacties.(38)

De marginale positie van de Vredesraad kwam dat jaar vaker aan de oppervlakte. Onverbloemd werd de Russische leider Stalin bij diens overlijden in maart 1953 bewierookt als de grote voorvechter der vrede. Enige tijd later weigerden alle omroepen Hugo van Dalen radiozendtijd te geven om een toespraak te houden over de op dat moment levende gedachte van de vorming van een Europese Defensie Gemeenschap (EDG). Met name het feit dat dit idee herbewapening van West-Duitsland impliceerde zat de Raad hoog. Radioluisterend Nederland zou van die bezorgdheid dus geen deelgenoot worden.(39)

tijdelijke armslag

De Jonge ziet in zijn boek over de CPN in de actie van die partij tegen de Westduitse herbewapening niettemin een belangrijke factor ter verzwakking

van het isolement der communisten. Hun vrees voor de dreiging van een hernieuwde Duitse Wehrmacht werd door velen buiten de eigen kring gedeeld.(40) De CPN voerde deze actie grotendeels via de sinds oktober 1953 bestaande 'Actiegroep "Dat Nooit Weer"' die samenwerking propageerde"... met alle groeperingen, die tegen hernieuwde Duitse agressie en nationaal socialisme willen waarschuwen".(41) Men gaf een bulletin uit, gevuld met gedetailleerde informatie. De Actiegroep was slechts formeel van de Vredesraad gescheiden. *Vrede* plaatste trouw elk persbericht dat door de groep werd uitgegeven. Nico Luirink, die sinds 1953 Bakker was opgevolgd als secretaris van de Vredesraad (en evenals zijn voorganger lid van het CPN-Partijbestuur) herinnert zich later dat "Dat Nooit Weer" steeds gedragen werd door mensen uit zijn Raad.(42)

Toen "Dat Nooit Weer" besloot een handtekeningenactie op touw te zetten kreeg men direct steun van de Vredesraad. Deze actie werd groots aangepakt; mensen werden opgeroepen brieven tegen de herbewapening van onze oosterburen naar leden van de Eerste en de Tweede Kamer te sturen. Een demonstratie op 13 februari 1955 bracht duizenden op de been.(43) Toen men na enige weken de hoeveelheid handtekeningen voldoende imponerend achtte boden delegaties uit het hele land deze aan de Kamerleden aan. De opgetogen verslaggeving in *Vrede* kon niet verhullen dat men er nauwelijks een voet aan de grond kreeg:

"Een hele lijst namen noemde de delegatie op en steeds luidde het antwoord van de bode (van de Tweede Kamer, M.L.): die is er niet. Hij vertelde dat het de hele dag delegaties had gestroomd en het was de goede man aan te zien: hij zakte al wat door zijn knieën."(44)

De moeite bleek overigens tevergeefs. Beide Kamers ondertekenden de internationale akkoorden die de kwestie regelden, zodat de petitie onverrichterzake werd afgesloten.(45)

Pogingen van de Vredesraad andere vredesbewegingen zoals 'Kerk en Vrede' of de intellectuelenbeweging 'De Derde Weg' bij deze actie te betrekken leidden schipbreuk. Struikelpunt was uiteraard dat het alleen om de *West*duitse herbewapening ging. Zo was dan ook in deze actie de verbreding van het draagvlak van de Vredesraad naar andere organisaties mislukt. Geen enkele organisatie was bereid samen te werken op concrete punten, zoals de Raad dat voorstelde. Desondanks kende de Raad in deze jaren een verbreding, veroorzaakt door de toeloop van een aantal niet-communistische intellectuelen. Het tijdelijk ontspannen politieke klimaat zal er het zijne toe bijgedragen hebben -

op enige conferenties, onder andere in 1954 te Genève, werden in deze dagen brandende kwesties geregeld. Ook zal de sympathie, die de CPN met haar actie tegen de Duitse herbewapening losmaakte, een rol gespeeld hebben.

Deze ontwikkeling leidde in oktober 1955 tot een vernieuwde Vredesraad. Op een bijeenkomst, waar de 'geest van Genève' rijkelijk aanwezig was, viel het besluit het aantal leden van de Raad uit te breiden en deze vredesbeweging (voor het eerst) een grondslag te geven. Bedoeling was niet zozeer verruiming der doelstellingen alswel het consolideren van de aanwas der nieuwe leden.(46) Inderdaad leverde de grondslag voor wie reeds langer bij de Raad betrokken was geen nieuwe gezichtspunten op: voor vreedzame coëxistentie en onderhandelingen had men zich steeds uitgesproken en ook "... het tot stand brengen van een zo omvattend mogelijke samenwerking van alle groeperingen van ons volk" werd al langer nagestreefd. De Vredesraad diende stimulerend en coördinerend op te treden. Een Algemeen Bestuur werd gekozen, waaruit na een paar weken een Werkcommissie voortkwam.(47)

Het is de Raad daadwerkelijk gelukt op een bepaald punt samenwerking met anderen tot stand te brengen. Het betreft hier het in januari 1956 opgerichte Comité Stopzetting Atoombomproeven. De oorsprong van dit comité, dat er bij de Nederlandse regering op aandrang bij de Verenigde Naties een voorstel in te dienen om via internationale afspraken tot het stopzetten van kernwapenproeven te komen, ligt ongetwijfeld bij de Vredesraad. Het bijzondere eraan is dat ook na het verscherpen van de internationale tegenstellingen eind 1956 de groep bij elkaar bleef gedurende enige jaren, terwijl er toch tamelijk veel politieke overtuigingen in vertegenwoordigd waren. De vergaderingen werden door wisselende gezelschappen bezocht, maar tot de min of meer vaste aanwezigen behoorden naast een paar Vredesraadsleden de PvdA-ers Van der Zande, mevrouw Van der Sluys-Fintelman en Dr. Tolhoek, evenals de liberalen N.J. Kappeyne van de Copello en mevrouw Hofstede-Crull. Wel werd veel uitvoerend werk gedaan door mensen van de Vredesraad. Naast het publiceren van haar door vele intellectuelen ondertekend verzoek aan de regering hield het Comité zich bezig met voorlichting aan het publiek over kernwapenproeven.

de crisis van de Vredesraad

Er bleek in de koude novemberdagen van 1956 ook een keerzijde te bestaan aan

de relatief breed opgezette beweging, die de Vredesraad van lieverlede geworden was. In Hongarije waren de gemoederen reeds langere tijd verhit geweest; op de vierde van die maand besloot de Sowjet-Unie definitief in te grijpen. In het westen reageerde men heftig. Ons land kende een 'Hongaarse furie'. Het bleef niet bij het uitstoten van communisten, die de Russische interventie verdedigden, uit allerlei organisaties; partijleden werden zelfs gemolesteerd. Massale oplopen vonden plaats tegen communistische bolwerken zoals Felix Meritis, het partijgebouw te Amsterdam. Ook de Vredesraad moest partij kiezen. Het probleem was daarbij duidelijk: de communisten konden het niet eens zijn met een scherp afkeurende reactie van een lid van de Raad in *Vrede*:

"Het principe van niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden, een principe, dat als leidend beginsel door de Vredesraad is aanvaard, werd hier met voeten getreden."(48)

De CPN-leden daarentegen verdedigden de interventie te vuur en te zwaard. Volgens Nico Luirink werd er op 10 november 1956 een moeizame vergadering gehouden, waar men het vergeefs trachtte eens te worden. De verschillen van inzicht kwamen dan ook tot uiting in een verklaring van het Algemeen Bestuur van de Vredesraad.(49) Even dreigde er zelfs een scheuring. Tijdens een zitting begin 1957 van de Raad deden twee leden het voorstel de communisten te royeren - niet ongewoon in die dagen - omdat hun houding in de kwestie-Hongarije niet strookte met de opvattingen van de meerderheid der Raad in dezen. Na verzet hiertegen van de communisten Luirink en Theun de Vries won de lijn van samenwerking op punten van overeenstemming het en werd er niet geroyeerd.(50)

In de laatstgenoemde vergadering van de Vredesraad waarschuwde Luirink voor de passiviteit die deze tijdelijke patstelling zou kunnen veroorzaken. Hij kon toen nog niet vermoeden dat het gevaar in een heel andere hoek zat. In Luirinks ogen bleef de Bondsrepubliek een voortdurende bedreiging en in deze geest schreef hij een artikel in *Politiek en Cultuur*, het maandblad van de CPN. Van communistische vredesactie mocht men het volgende verwachten:

"In onze tijd kan de strijd voor de vrede, die een strijd op wereldschaal is, (...) alleen met succes worden gevoerd, wanneer het actieve en onder leiding van de arbeidersklasse staande verzet van de volksmassa's in de imperialistische landen wordt gecombineerd met het actieve, morele en zonodig militaire optreden van het socialistische wereldkamp, van de georganiseerde en bewapende arbeidersmacht, tegen iedere imperialistische oorlogsprovocatie."(51) (Cursivering van mij, M.L.)

De essentie van dit artikel valt niet te begrijpen zonder de ontwikkelingen binnen de CPN in de beschouwingen te betrekken. Die zijn wel als volgt samengevat. De Hongaarse furie heeft het stalinisme in de CPN gered. Men sloot zich "... hecht aaneen met een gering aantal getrouwen tegenover een overmachtige vijandelijke buitenwereld".(52) Het in 1957 losgebarsten conflict binnen de CPN vertoonde allerlei kenmerken van een stalinisme-destalinisatie-tegenstelling.(53) Paul de Groot toonde zich hierbij van zijn meest stalinistische kant. Het verzet van de partijsecretaris tegen elke opening naar andersdenkenden had ook gevolgen voor de positie van de Vredesraad. Bij hem kon deze vredesbeweging eind 1956 op steeds minder krediet rekenen. Zijn brochure *De levende waarheid van het Leninisme* richtte zich niet alleen tegen de juist opgerichte Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), maar vormde evenzeer een kritiek op de Vredesraad. De Groot was van mening dat de vrede slechts bereikt kon worden door internationale klassenstrijd; hij waarschuwde tegen het binnendringen van "kleinburgerlijke, opportunistische en pacifistische" invloeden in de partij.(54) Het genoemde artikel van Luirink in *Politiek en Cultuur* is te beschouwen als een poging aan deze kritiek tegemoet te komen. Gedwongen te laveren tussen de Scylla van te veel en de Charybdis van te weinig arbeiderisme bevond de secretaris van de Vredesraad zich in een niet benijdenswaardige positie. Immers: onder zijn verantwoordelijkheid had binnen de Vredesraad de verbreding plaatsgevonden die nu door De Groot werd bekritiseerd. Deze door Luirink sectarisch genoemde houding had gevolgen voor de betrokkenheid van communisten bij vredesacties: die daalde met sprongen. Ook de Raad zelf was al snel "... niet meer zo'n bolwerk".(55) Daarbij kreeg de Vredesraad nog meer dan vroeger een voorhoedepretentie, zoals het niet-communistische lid Wim van Dobben achteraf opmerkt: "de CPN-ers wilden voor de Vredesraad het alleenvertoningsrecht van de vrede." Voor hem en anderen werd dit onverteerbaar toen aan het begin van de jaren 1960 een actieve pacifistische vredesbeweging van de grond kwam.(56) Uiteindelijk bleven alleen communisten over in de Vredesraad, wat tot het eind toe zo gebleven is. Luirink tenslotte raakte door zijn controversie met De Groot zijn functies in de CPN kwijt - waaronder die van gemeenteraadslid in Amsterdam - en trok zich ook uit de Vredesraad terug.(57) Na verloop van tijd sloeg de malaise dan ook toe in de Vredesraad. Van maart 1959 tot pinksteren 1961 kwam men niet verder dan het opstellen van telegrammen, open brieven en dergelijke. De organisatie bleek op een diepte-

punt aanbeland. In *Vrede* werd trouwens in 1957 reeds geklaagd over de "... ongemerkt ontstane sleur", omdat het blad niet meer "... buiten de eigen, vaste kring" van reeds overtuigden verspreid werd. Een voor *Vrede* opmerkelijke zelfkritiek!(58) En één die kennelijk twee jaar later alweer vergeten was; toen begonnen artikelen te verschijnen over vakantie-reizen voor lezers naar idyllische plekjes in Oost-Europa. Dergelijke reizen leidden steevast tot opgetogen verslagen in *Vrede*.

speelruimte in de jaren '60

Zoals Huisman in zijn overzicht van de 'Ban de bom'-beweging opmerkt, overwon de pacifistische vredesbeweging eind 1960 haar schroom en kwam ze de straat op. Verschillende groeperingen gingen samenwerken in een zo-geheten 'Comité voor de Vrede'. Bedoeling van deze bundeling was het organiseren van landelijke betogingen tegen de kernbewapening met als uitgangspunt verzet niet alleen tegen het gebruik, maar ook tegen het bezitten en beproeven van kernwapens, "waar ook ter wereld en voor welk doel ook".(59) Dit Comité voor de Vrede nu verzorgde op nieuwjaarsdag 1961 een mars door Amsterdam en maakte het voornemen bekend die de tweede paasdag in diverse plaatsen te herhalen. Als vignet gebruikte men het Ban de bom-teken, overgenomen van de Britse anti-kernwapenbeweging die in deze tijd vergelijkbare en succesvolle marsen hield en waarmee het Comité zich verwant voelde.(60) In de kringen van de Vredesraad was men uiteraard van deze ontwikkelingen op de hoogte. Het kan dus nauwelijks toeval geweest zijn dat in het nummer van *Vrede*, dat ná de nieuwjaarsdemonstratie verscheen, het plan wereldkundig gemaakt werd met pinksteren een demonstratieve fietstocht vanaf Volkel te houden. Een groep jongeren, gesteund door het ANJV, zou het initiatief genomen hebben tot deze protesttocht tegen de opslag van kernwapens in ons land. In maart 1961 bleek inmiddels een 'Volkelcomité' gevormd te zijn. Ook deze vredesgroep bediende zich van het Ban de bom-teken, zij het in een aangepaste vorm. Een tekst was toegevoegd - "Geen atoomwapens in Nederland" - en in een later stadium ook een rood-wit-blauw motiefje. Hoewel op het eerste gezicht onschuldig lijkend, duidde dit wel aan waar de schoen wrong. De communisten in de Vredesraad en in het Volkelcomité voegden de tekst toe om dezelfde reden als waarom zij het 'waar ook ter wereld' uit de doelstelling van het Comité voor de Vrede afwezen. Ze weigerden tegen de Russische kernbewapening te betogen. Dit punt werd in hun publikaties overigens zorgvuldig verzwegen.

illustratie uit *Vrede* van februari 1961: de nadruk op "Nederland"...

Zo demonstreerden in 1961 de pacifisten met pasen en de communisten met pinksteren.(61) In *Vrede* werd geen melding gemaakt van de paasmars, de pinksterfietstocht daarentegen werd in juichtonen verslagen. De komende twee jaren zou dit schouwspel zich herhalen.

Tegen deze achtergrond wordt een op het eerste gezicht merkwaardig initiatief van enige leden van de Vredesraad verklaarbaar; een initiatief dat zich op soortgelijk terrein als dat van de Raad bevond maar daar wel los van stond. Op 14 oktober 1961 organiseerden deze mensen een conferentie over "... vrede en veiligheid voor het Nederlandse volk".(62) Tijdens deze bijeenkomst, waar opvallend veel gedelegeerden uit bedrijven aanwezig waren, viel het met applaus gewaardeerde besluit de initiatiefgroep om te zetten in een 'Actiecomité' dat nieuwe plannen zou moeten ontwikkelen. Een maand later bleek deze groep zich 'Amsterdams Actie-Comité voor de Vrede' genoemd te hebben.(63) Nadat op 23 december 1961 een demonstratie in de hoofdstad was georganiseerd verdween het comité in de nevelen der geschiedenis.

Volgens Nico Luirink was hier sprake van een proefballon. De arbeideristische inslag van dit comité lag in het verlengde van De Groots kritiek op het "intellectuelengedoe" van de Vredesraad. Later veranderde de partijsecretaris weer van gedachten: een nieuwe Vredesraad, onder leiding van Partijbestuurslid Gerard Maas, zou wederom naar verbreding moeten streven.(64) Er valt echter meer over te zeggen. Wie de naamverwantschap tussen het Actie-Comité voor de Vrede en het pacifistische Comité voor de Vrede opmerkt en zich het verwarrende vignet en de parallelle demonstraties op pinksteren en pasen herinnert, moet wel tot de conclusie komen dat hier een opzettelijke poging werd gedaan het publiek te misleiden. De enige bedoeling hiervan kan geweest zijn dat de communistische vredesbeweging de leiding van de actie tegen de atoombom, die immers in Groot-Brittannië zo succesvol bleek, in handen trachtte te krijgen.

Doordat De Groot zich bedacht, werd deze politiek dus opgegeven; de koerswijziging kreeg haar beslag op een nieuw vredescongres, ditmaal op 27 januari 1962. Door ± 1100 aanwezigen werd een wederom vernieuwde Vredesraad gekozen. Organisatorisch waren er twee veranderingen. Het Algemeen Bestuur werd als overbodige ballast afgeschaft en de grondslag werd gewijzigd. Een nieuw punt daarin was het streven Nederland buiten militaire conflicten te houden. Dit hield verzet in tegen de opslag van Duitse en Amerikaanse wapens in ons land, tegen kernwapens op ons grondgebied en tegen oefeningen van

Westduitse soldaten binnen onze grenzen, dit alles op basis van een neutraal Nederland. Een andere zinsnede, de afwijzing van koloniale onderdrukking, verwees naar de toen actuele kwestie Nieuw Guinea.(65)

Aangezien aldus voor de Vredesraad andermaal verbreding van de actie voorop stond, deed secretaris Gerard Maas zijn best met het Comité voor de Vrede tot een dialoog te komen. In een artikel over deze jaren uit 1982 legt Maas veel nadruk op het onderling wantrouwen tussen Raad en Comité; "... het was duidelijk dat men communisten als onbetrouwbare partners bezag". Waar men gezien het voorgaande wel enig aanleiding toe had. Voordat het echter tot samenwerking zou komen, moest eerst nog een serie moeizame besprekingen gevoerd worden. Binnen het Comité voor de Vrede was afgesproken de Vredesraad alleen toe te laten indien deze bereid was het 'waar ook ter wereld' te aanvaarden. Tenslotte deed Maas die toezegging. Hij vindt dit

"... geen kwestie van tactiek. Voor de communisten in de NVR kon dit 'waar ook ter wereld' geen blokkade zijn om tot vereniging van de vredeskrachten te komen. Actie voor de vrede moest op basis van een autonome politiek gevoerd worden".(66)

Tot dan toe was de zinsnede echter wel degelijk een blokkade geweest. Men kan deze wending dan ook slechts zien als gevolg van de politieke ommezwaai die de CPN in deze tijd doormaakte. In juli 1963 brak de partij naar aanleiding van het geschil tussen China en de Sowjet-Unie met de laatste en begon aan wat genoemd werd een autonome politiek.(67) Toen werd het dus mogelijk kritiek op de Sowjet-Unie te uiten.

Hoe het ook zij, tenslotte werd dan toch afgesproken dat de Vredesraad deel zou nemen aan de paasmars van 1964 van het Comité voor de Vrede. Slechts één bezwaar had Maas: Henk Gortzak, geroyeerd CPN-lid en nu lid van de Socialistische Werkers Partij (SWP) mocht, in afwijking van de plannen van het Comité, onder geen beding optreden als spreker op de slotmanifestatie. Zelfs als weliswaar zwiingend maar toch zichtbaar aanwezig lid van het presidium op het podium kon Gortzak aanvankelijk niet door de beugel. Het liefst wilde de secretaris van de Vredesraad dan maar het hele presidium opheffen, maar tenslotte legde hij zich neer bij dit kompromis, mits met het presidium geen naampropaganda werd bedreven.(68)

De paasmars van 1964 werd door de krachtenbundeling een succes: ongeveer 5000 demonstranten kwamen naar Amsterdam. Helaas had één persoon het die dag niet makkelijk;

" Maar Gortzak - op enkele meters gevolgd door een kleine beschermploeg

waaronder Gerben Wagenaar - was omgeven door een bewakingsploeg van ongeveer tien potige CPN-ers, die trachtten hem te intimideren. Nadat Gortzak driemaal op zijn hak was getrapt, bood hij aan 'een krachtige anti-atoomklap uit te delen als het gedonder niet ophield'."

Tevergeefs trachtten enige communisten de tafels waarachter het presidium en dus ook Gortzak plaats zouden nemen naar een minder opvallende hoek te verschuiven.(69) Dit waren evenwel slechts kleine incidenten.

Gesterkt door de loop der gebeurtenissen besloten Maas en de zijnen te trachten de samenwerking te intensiveren. In de loop van 1964 verwees de secretaris van de Vredesraad in *Vrede* verschillende malen naar de in deze tijd bestaande Westerse plannen om te komen tot een 'Multi Lateral Force' (MLF). Zijn vrees dat een Europese kernwapenvloot de Bondsrepubliek een onevenredig grote 'vinger aan de atoomtrekker' zou geven werd door meer mensen gedeeld. De Vredesraad, die steeds veel aandacht had gehad voor het Duitse gevaar, besloot de samenwerking met het Comité voor de Vrede op deze zaak te richten. De afspraak een gezamenlijke demonstratie te houden had minder voeten in de aarde dan bij de paasmars. Een datum was snel gevonden: 9 januari 1965. Tegenstander van de MLF en lid van de PvdA, Anne Vondeling, weigerde aan het verzoek te voldoen van de secretaris van het Comité voor de Vrede, Rien Buter, om als spreker op te treden. Volgens Vondeling werd in de Vredesraad aan de touwtjes getrokken door communisten en samenwerking met hen leek hem "... hoogst onverstandig, om geen ander woord te gebruiken".(70) Deze manifestatie was desondanks nog meer geslaagd dan de paasmars van 1964; het werd met 7 à 8000 deelnemers de grootste anti-kernwapenbetoging in ons land tot dan toe.(71)

Inmiddels kwam het tijdstip in zicht van de tweede gezamenlijke paasmars, die van 1965. Achter de schermen verliep alles niet even vlekkeloos. Volgens Buter had de Vredesraad eerst geen paasmars gewild, maar later wel één op een andere datum "... voor de wereldvrede" of desnoods alleen "... voor de vrede, anders niet en veel mensen op straat". Het Comité voor de Vrede ging hierop echter niet in. Ook wees de Raad de PSP-er Krijn Strijd als spreker af - hij had liever een PvdA-er of een katholiek - maar kwam hierop terug nadat men overeen gekomen was dat Maas zelf ook een toespraak zou houden.(72) De opkomst met pasen was "... beduidend kleiner" dan bij de anti-MLF betoging.(73)

de laatste jaren

De paasmars van 1966 was de laatste waaraan de Vredesraad zou deelnemen.

Tijdens deze demonstratie werden vele leuzen meegedragen tegen de oorlog in Vietnam. Acties hiertegen trokken vanaf eind 1965 steeds meer de aandacht van het publiek. De Vredesraad werd er min of meer door overvallen. Maas schrijft erover:

"De CPN onderschatte aanvankelijk de betekenis van het conflict in Vietnam. Voor haar lag het hoofdgevaar in de herbewapening van West-Duitsland."(74)

Na de betoging kwam er een eind aan de samenwerking tussen Raad en Comité. De paasmars van 1967 werd alleen door de laatste voorbereid. Huisman geeft als reden dat de CPN noch op acties tegen de kernbewapening noch op die tegen de Vietnamoorlog veel greep kon krijgen; men wist er niet goed raad mee. Volgens Maas daarentegen ondersteunden de partij en de Vredesraad de jongeren met al wat in hun vermogen lag.(75) Maar er valt te constateren dat de Vredesraad in de periode van 1964 tot 1966 diverse malen vergeefse pogingen deed de samenwerking een ander karakter te geven. Zonder veel resultaat: het Duitse gevaar bezorgde steeds minder mensen slapeloze nachten. Na de marsen heeft de Vredesraad weinig meer op touw gezet. Nog slechts éénmaal laaide het vuur weer op. Dat was in augustus 1968, nadat de Warschau-pacttroepen een hardhandig einde hadden gemaakt aan de Praagse Lente. Een verklaring van de CPN werd in *Vrede* geciteerd, volgens welke dit "... de meest schandelijke inbreuk op de principes van het Leninisme (was), die tot nu toe is gepleegd".(76) Net als de partij hield de Vredesraad zich evenwel afzijdig van protestuitingen samen met andersdenkenden. Maas maakte bekend dat de Vredesraad al enige jaren geen contacten meer onderhield met het Sowjet-Vredescomité, vooraanstaand in de Wereld Vredesraad. Nu distantiëerde men zich geheel van de internationale organisatie.(77) Na 1963, dus na de breuk van de CPN met de Russische partij, was de Vredesraad op de zittingen van de Wereld Vredesraad overigens toch al "... in toenemende mate in de oppositie geraakt."(78)

Het feit dat die internationale band doorgesneden was noemt Vredesraadlid mevrouw Minnaert een reden voor de opheffing van de Raad in 1969: men hoefde niet langer de internationale vergaderingen te bezoeken. Een andere door haar genoemde overweging is dat de Vredesraad door alle toenadering in de jaren '60 eigenlijk niet meer zo nodig was. Want in de acties hadden communisten schouder aan schouder gestaan met pacifisten, socialisten en progressieve Christenen.(79) Wat ook zeker een rol heeft gespeeld is het feit dat vredesacties in hun traditionele vorm minder wervend bleken. Begin 1969 hief

ook het Comité voor de Vrede zichzelf op.

Het laatste nummer van *Vrede* kwam uit in augustus 1969. De Vredesraad besloot zich volgens Maas te ontbinden "... opdat de vredesacties zich op basis van een nieuw platform zouden kunnen ontwikkelen".(80) Het zou tot 1977 duren voor dat in de actie tegen de neutronenbom inderdaad zou gebeuren.

conclusie

Waaruit blijkt nu dat de Vredesraad de functie vervuld heeft van wat Stalin omschreef als transmissieriem, dus van verbindingsschakel tussen partij en massa? De hierboven genoemde socioloog Selznick onderscheidde vier principes die door communistische partijen, Lenins voorschriften in acht nemend, nageleefd worden. Zijn die terug te vinden in de Nederlandse Vredesraad? Om te beginnen: de doelstelling van het neutraliseren der concurrenten was in de jaren '60 duidelijker aanwezig dan in de tien jaren daarvoor. In het klimaat van toenemende ontspanning kon het toen zelfs tot samenwerking tussen de Raad en andere vredesbewegingen komen. Vastgesteld moet worden dat vooral in de vroege jaren '60 pogingen zijn gedaan het publiek achter de actie van de Vredesraad te krijgen en wel ten koste van het niet-communistische Comité voor de Vrede. Toen het na de politieke wending van de CPN in 1963 mogelijk werd de leus van dat Comité te onderschrijven en een aantal gezamenlijke demonstraties te houden, is verschillende malen geprobeerd deze een ander karakter te geven. De Raad mislukte echter in de jaren '60 goeddeels in zijn pogingen de aandacht meer te richten op het Duitse gevaar. In de jaren '60 is de neutralisering dus zeker nagestreefd. Dat dit in de jaren daarvoor niet aantoonbaar het geval is geweest lijkt minder met een ander strategisch inzicht dan met het agressieve politieke klimaat van de koude oorlog te maken gehad te hebben.

De tweede en derde door Selznick genoemde aspecten, legitimatie én mobilisering, zijn het beste in het blad *Vrede* aan te wijzen. Dit periodiek deed met name in de jaren '50 zijn best als gematigd en gewichtig over te komen. Regelmatig werd de voorpagina gesierd door een foto van de populaire Amerikaanse zanger Paul Robeson, die zich voor de acties van de Wereld Vredesraad uitgesproken had. Nog beter blijkt het streven naar legitimatie uit het duizelingwekkend grote aantal verklaringen, telegrammen, open brieven en wat dies meer zij, die met de regelmaat van de klok in *Vrede* gepubliceerd werden.

Het zal aan de opener verhoudingen in de jaren '60 te danken zijn dat het blad toen nauwelijks nog dergelijke stukken plaatste. Wel volhardde het gedurende deze jaren in zijn opwekkingen tot activiteit. De lectuur van een nummer moest bij de lezer onwillekeurig het hart van dadendrang doen kloppen.

Het is niet toevallig dat het vierde en volgens Selznick belangrijkste element, het streven de massa te bereiken, ook voor de Vredesraad de centrale doelstelling was. Het streven naar samenwerking tussen mensen met verschillende overtuigingen was niet minder dan zijn bestaansreden. Diverse malen lijkt het feit van deze samenwerking als zodanig belangrijker geweest te zijn dan het antwoord op de vraag op welke punten dan samengewerkt zou moeten worden. Daar past overigens wel de volgende nuancering bij. Het onderscheid tussen de 'koude oorlogsjaren' '50 en de 'ontspanningsjaren' '60 aanhoudende, kunnen we vaststellen dat in beide periodes de band tussen de CPN en de Vredesraad aanwezig was. De secretaris van de Vredesraad was bijvoorbeeld steeds lid van het CPN-Partijbestuur. Toch is er een verschil. In de eerste tien jaren bleef de partij op de achtergrond, terwijl men daarna openlijk voor de verwantschap uitkwam. Zo nam de Raad bij de Tsjechoslowakije-crisis in 1968 zonder meer de verklaring van de CPN over. Er is trouwens nóg een (soortgelijk) verschil. In de jaren '50 deed men moeite ook niet-communisten in zijn gelederen op te nemen, het decennium daarna werd dit principe losgelaten en werd de Vredesraad een communistische vredesbeweging als zodanig. Men kan dan ook zeggen dat in de jaren '60 de Vredesraad niet meer een mantelorganisatie in de "klassieke" zin van het woord was. De vraag naar de zin van de Vredesraad valt nauwelijks met een duidelijk 'ja' of 'nee' te beantwoorden. Aan de ene kant zijn het activisme en de gerichtheid op de massa voor een vredesbeweging natuurlijk punten van groot gewicht. En dat mantelorganisaties als de Vredesraad nu en dan een sfeer van achterbaksheid oproepen valt verregaand te relativiseren: het was voor een door de koude oorlog gemarginaliseerde partij als de CPN vrijwel de enige mogelijkheid om uit haar isolement te komen.

Maar een schaduwzijde is er ook. Een voorhoedepretentie is de Raad in al de jaren van zijn bestaan (net als de CPN zelf in deze periode) niet vreemd geweest. Samenwerking werd steeds nagestreefd, maar altijd op punten die de Vredesraad zelf aandroeg. De deelname aan de paasmarsen en de anti-MLF betoging in 1964-1966 vormen hierop een uitzondering; maar als het aan de Raad had gelegen dan waren de paasmarsen op andere zaken gericht. Het hals-

starrig vasthouden aan eigen opvattingen door de Vredesraad riep dan ook veelvuldig het ongenoegen van de overige bewoners van 'vredesland' op. Het heeft een hartelijke verstandhouding in de weg gestaan en maakte de oproepen tot eenheid en samenwerking vaak tot holle frasen. Het leninistische idee van de voorhoede als samenballende kracht heeft mijns inziens in de praktijk van de vredesbeweging eerder tot versplintering geleid. Waar communisten nu actief zijn in de vredesbeweging, zouden zij het beste uit hun traditie kunnen halen door samenwerking tussen mensen met verschillende achtergronden op één vastomlijnd programma voor te staan, terwijl ze daarbij de overtuiging dat zij op grond van hun inzicht in de historische ontwikkeling de lijnen uit kunnen zetten achter zich laten.

noten

- * Dit artikel is gebaseerd op een doctoraalscriptie (eigentijdse) geschiedenis, Instituut voor Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, (1984).
1. *Weg uit de kernwapenwedloop* (Amsterdam, 1983), blz. 7.
 2. A.A. de Jonge, *Stalinistische herinneringen* (Den Haag, 1984), blz. 63-74.
 3. J.W. Stalin, *Over de grondslagen van het leninisme* (Amsterdam, 1946), blz. 75, 81.
 4. Lenin, geciteerd in J.W. Stalin, *Enige vraagstukken van het leninisme* (Amsterdam, 1946), blz. 19.
 5. Stalin, *Grondslagen*, blz. 80.
 6. P. Selznick, *The organizational weapon, a study of Bolshevik strategy and tactics* (Illinois, 1960), blz. 77-79 - hij gebruikt de termen "access", "neutralization", "legitimacy" en "mobilization".
 7. Selznick, *Weapon*, blz. 115-122, 125, 145, 146.
 8. Selznick, *Weapon*, blz. 119-123.
 9. Selznick, *Weapon*, blz. 123, 124, 167.
 10. Een aantal van die technieken wordt uit de doeken gedaan in P.N. Devolder, *De communistische propaganda; theorie, strategie en methode* (Amsterdam, 1957) - het belicht eveneens de theoretische achtergronden.
 11. A. Bleich, M. van Weezel, *Ga dan zelf naar Siberië - linkse intellectuelen en de koude oorlog* (Amsterdam, 1978), blz. 163.
 12. De tekst van het manifest in *Vrije katheders*, september 1948, nr. 5, blz. 8-10 - zie voor de Nederlandse kritiek o.a. *Socialisme en Democratie* van januari en februari 1949, waar A. Mozer de degenen kruist met Wertheim.
 13. Gesprek van de auteur met Markus Bakker, 17 mei 1984.

14. Zie *Vrede*, 1949, nr. 1, blz. 4 en *Vrije katheders*, mei 1949, nr. 1, blz. 2.
15. Bleich, *Siberië*, blz. 167.
16. *Vrije katheders*, september 1949, nr. 5, blz. 15 - gesprek met Bakker (zie noot 13).
17. Bleich, *Siberië*, blz. 167.
18. Zie hierover bijvoorbeeld *Militia Christi*, 3 december 1949, nr. 14, blz. 4 en *Vrije katheders*, november 1949, nr. 7, blz. 6-7.
19. *Vrede*, 30 januari 1950, nr. 3, blz. 1 - in beide voorgaande nummers was nog sprake van het Nederlandse organisatiecomité voor het congres te Parijs.
20. *Vrede*, 1950, nr. 3, blz. 2.
21. *Vrede*, 25 februari 1950, nr. 4, blz. 2 - pamfletten, in het bezit van Markus Bakker (privé-archief van Bakker).
G. Harmsen, B. Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid - beknopte geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging* (Nijmegen, 1975), blz. 297. *De Waarheid*, 4 mei 1950.
22. Brief van Louis Boas aan auteur, 5 juni 1984; brief van Wim van Dobben aan auteur, 1 juni 1984 - ook de laatste was geen partijlid.
23. Gesprek met Bakker (zie noot 13), evenals voorgaande mededelingen; voor zijn belevenissen tijdens zittingen van de Wereld Vredesraad zie M. Bakker, *Wissels - bespiegelingen zonder berouw* (Weesp, 1983), blz. 109-110.
24. *Vredesactie*, juli-augustus 1950, nrs. 7/8, blz. 4.
25. F. Claudin, *The communist movement, from Comintern to Cominform* (New York, 1975), II, blz. 577; de Kominform (1947-1956) valt te beschouwen als een gewijzigde voortzetting van de Komintern.
26. Zie *Vrede*, 19 oktober 1951, nr. 42, blz. 3 voor zijn toespraak.
27. *Het verraad aan de vrede, een overzicht van de geschiedenis, het doel en de resultaten van de zgn. vredespetitie van Stockholm* (Den Haag, American Embassy, 1950).
28. Voor de tekst zie *Vrede*, 24 maart 1950, nr. 5, blz. 1; citaat in *Vrede*, 25 februari 1950, nr. 4, blz. 3.
29. Zie bijvoorbeeld *Vrede*, 16 juni 1950, nr. 8, blz. 4.
30. *Vrede*, 27 oktober 1950, nr. 24, blz. 3 en 8 december 1950, nr. 30, blz. 4; *Militia Christi*, 8 juli 1950, nr. 13, blz. 6-7 en 6 januari 1951, nr. 1, blz. 7.
31. Over Van Dalen: gesprek met Bakker (zie noot 13), gesprek auteur met Nico Luijck, 24 mei 1984, *De Waarheid*, 25 mei 1951.
32. Respectievelijk *Militia Christi*, 16 februari 1952, nr. 4, blz. 4 en brief van Hannes de Graaf aan auteur, 6 juni 1984.
33. Russische vredesvoorstellen werden gesteund, zie bijvoorbeeld *Vrede*, 6 juli 1951, nr. 27, blz. 1.
34. Zie bijvoorbeeld *Vrede*, 18 januari 1952, nr. 3, blz. 2.

35. Door H. de Liagre Böhl, "De rode beer in de polder: het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland", in: J. Divendal e.a. (red.), *Nederland, links en de koude oorlog - breuken en bruggen* (Amsterdam, 1982), blz. 33.
36. F. Baruch, *Links af / naar rechts. Portret van een politieke partij of de ommezwaai van de CPN in het conflict Moskou-Peking* (Den Haag, 1967), blz. 43-44.
37. *Vrede*, 6 februari 1953, nr. 6, blz. 1 - citaat van Hugo van Dalen in *Vrede*, 20 februari 1953, nr. 8, blz. 1.
38. Redacteur Siem Schoen klaagt erover dat de autoriteiten weigeren de geboden hulp aan te nemen - *Vrede*, 1953, nr. 8, blz. 3.
39. Respectievelijk *Vrede*, 13 maart 1953, nr. 11, blz. 3 over Stalin; en *Vrede*, 10 april 1953, nr. 15, blz. 4 en 7 augustus 1953, nr. 32, blz. 2 over de radio.
40. A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland - de geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag, 1972), blz. 113.
41. *Dat nooit weer - informatiebulletin over de Duitse herbewapening en het herlevend fascisme*, oktober/november 1953, nr. 1, blz. 8.
42. Gesprek met Luirink (zie noot 31).
43. *Vrede*, 14 januari 1955, nr. 2, blz. 1 en 21 januari 1955, nr. 3, blz. 2 over de demonstratie zie *Vrede*, 18 februari 1955, nr. 7, blz. 1.
44. *Vrede*, 18 maart 1955, nr. 11, blz. 2 - zie voor meer verslagen van delegaties *Vrede*, 1955, nrs. 4-13.
45. *Vrede*, 6 mei 1955, nr. 18, blz. 2.
46. Gesprek met Luirink (zie noot 31).
47. Over de nieuwe Vredesraad zie *Vrede*, 7 oktober 1955, nr. 40, blz. 1-3; verdere organisatorische ontwikkelingen in *Vrede*, 28 oktober 1955, nr. 43, blz. 2 en 9 december 1955, nr. 49, blz. 4.
48. *Vrede*, 9 november 1956, nr. 45, blz. 1 - schrijver was Ir. Bool.
49. Gesprek met Luirink (zie noot 31) - *Vrede*, 16 november 1956, nr. 46, blz. 1.
50. *Vrede*, 10 januari 1957, nr. 2, blz. 2; de twee leden waren mevr. Hoekendijk en mevr. Vlaskamp.
51. N. Luirink, "De geschiedenis zal zich niet herhalen", in: *Politiek en Cultuur*, maart 1957, blz. 103.
52. G. Harmsen, "De verdediging van Felix Meritis", in: G. Harmsen, *Nederlands communisme - gebundelde opstellen* (Nijmegen, 1982), blz. 62 - zie ook De Jonge, *Communisme*, blz. 129 en W. Gortzak, *Kluiven op een buitenbeen, kanttekeningen bij enige naoorlogse ontwikkelingen van het Nederlands communisme* (Amsterdam, 1967), blz. 129-135.
53. Zie hierover J. Divendal, A. Koper e.a. red., *De moeizame destalinisatie van de CPN - documentatie over het conflict tussen de CPN en de Bruggroep, toen en nu* (Amsterdam, 1982) en het nog recentere A. Koper, *Onder de banier van het stalinisme* (Amsterdam, 1984).
54. De Groot, geciteerd in De Jonge, *Communisme*, blz. 137.

55. Gesprek met Luirink (zie noot 31).
56. Brieven van Boas en Van Dobben (zie noot 22).
57. Gesprek met Luirink (zie noot 31); wanneer hij de Vredesraad precies verlaten heeft is niet helemaal duidelijk.
58. *Vrede*, 21 maart 1957, nr. 10, blz. 1 - tijdelijk ging het blad over op een kleiner formaat met grotere oplage, later werd *Vrede* een maandblad.
59. Comité 1962 voor de Vrede, *Instructieboekje* (Amsterdam, 1962), blz. 3-4.
60. Meer informatie over de ontwikkelingen in Groot-Brittannië en in Nederland in: K. Huisman, *Ban de bom - de beweging tegen kernwapens, 1960-1969* (Amsterdam, 1981), respectievelijk blz. 20-30 en blz. 30 e.v.
61. Zoals Ron Leyser het lakoniek formuleert in: R. Leyser, G. Pas, "Socialisme en vredesbeweging", in: *Socialistisch perspectief*, december 1981, nr. 13, blz. 12.
62. *Vrede*, oktober 1961, nr. 7, blz. 1.
63. *Vrede*, november 1961, nr. 8, blz. 1, 4 en december 1961, nr. 9, blz. 3.
64. Gesprek met Luirink (zie noot 31); gesprek auteur met Gerard Maas, 23 mei 1984.
65. Over het congres zie *Vrede*, februari 1962, nr. 2, blz. 1, 2; een toelichting is te vinden in *Vrede*, maart 1962, nr. 3, blz. 2.
66. G. Maas, "Acties voor de vrede in de jaren zestig", in: *Komma*, maart 1982, nr. 4, blz. 101 en blz. 102 voor beide citaten.
67. Zie over deze omwenteling in de politiek van de CPN bijvoorbeeld De Jonge, *Communisme*, blz. 141-147.
68. Respectievelijk notulen vergadering Comité voor de Vrede/Vredesraad, 19 maart 1964 en notulen vergadering Comité voor de Vrede juli 1964, in: *archieef Comité voor de Vrede - map 31* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam).
69. Citaat: *Vrij Nederland*, 11 april 1964 - notulen vergadering Comité voor de Vrede, juli 1964, in: *archieef-CvdV* (31).
70. Zie voor een briefwisseling tussen Vondeling en Buter over deze zaak *archieef-CvdV* (32, 33).
71. Huisman, *Ban de bom*, blz. 55; Maas komt tot 10.000: Maas, "Acties" blz. 103 - volgens Huisman is dat de schatting van de Oostduitse radio: Huisman, *Ban de bom*, blz. 91, noot 31.
72. Brief van Buter aan Cobi Molenaar, 7 april 1965; brief van Buter aan prof. Rasker, 12 april 1965, in: *archieef-CvdV* (33) - op die andere datum bleek later een vergelijkbare actie door de Wereld Vredesraad gevoerd te worden...
73. Maas, "Acties", blz. 103.
74. Maas, "Acties", blz. 104.
75. Respectievelijk Huisman, *Ban de bom*, blz. 55 en Maas, "Acties", blz. 105.
76. *Vrede*, september 1968, nr. 9, blz. 1.
77. *Vrede*, september 1968, nr. 9, blz. 1 - Maas, "Acties", blz. 105. De

Raad trad overigens *niet* uit de Wereld Vredesraad en bleef dus formeel lid van die beweging.

78. Gesprek met Maas.

79. Zo zou "een bekende PvdA-er" gezegd hebben: "Och, we hebben de NVR er eigenlijk niet meer bij nodig: ik spreek liever direct met een verantwoordelijke partijbestuurder van de CPN." - brief van mevrouw Minnaert aan auteur, 24 juni 1984 - ook Maas noemt dit punt, gesprek auteur met Maas (zie noot 64).

80. Maas, "Acties", blz. 105.